

PRIREDILI:
MILIVOJ BEŠLIN ★ PETAR ATANACKOVIĆ

ANTIFAŠIZAM

PRED IZAZOVIMA SAVREMENOSTI

ako

**ANTIFAŠIZAM
PRED IZAZOVIMA
SAVREMENOSTI**

ZBORNİK RADOVA:
Antifašizam pred izazovima savremenosti

IZDAVAČ:
Alternativna kulturna organizacija – AKO
Vojvode Bojovića 13, Novi Sad

UREDNIŠTVO:
Mr Milivoj Bešlin
Petar Atanacković

AUTORI I AUTORKE TEKSTOVA:
Dr Olga Manojlović Pintar, Dr Olivera Milosavljević, Dr Ranko
Končar, Mr Milivoj Bešlin, Dr Todor Kuljić, Srđan Milošević, Milan
Radanović, Vladimir Marković, Mr Mihael Antolović, Yvonne Robel i
Kathrin Herold

RECENZENTI:
Dr Radmila Radić
Dr Tvrtko Jakovina
Dr Vladimir Unkovski-Korica

PROJEKAT PODRŽALA
Rosa Luxemburg Stiftung - Southeast Europe

PREVOD:
Miloš Zorić

LEKTURA I KOREKTURA:
Sava Kuzmanović
Petar Atanacković

DIZAJN:
Daško Milinović

PRELOM:
Branka Žarković

ŠTAMPA:
Zola, Novi Sad, jun 2012.

TIRAŽ:
500

O antikomunizmu kao izvoru legitimacije i ideološkom sadržaju tranzicionih društava

APSTRAKT:

U radu se obrazlaže teza da je u postsocijalističkim društvima antikomunizam glavni ideološki sadržaj koji artikuliše društvene vrednosti. Ukazuje se na ideologiju antikomunizma, u kontekstu odnosa sa nacionalizmom i nenacionalističkom kritikom komunizma. U radu se takođe tordi da je antikomunizam doprineo relativizaciji fašističke prošlosti i otvorio put za njenu savremenu rehabilitaciju.

KLJUČNE REČI:

Antikomunizam, postsocijalizam, revizionizam, ideologija

U većoj ili manjoj meri dramatičnim slomom socijalističkih režima i iznenađujuće brzim krahom socijalizma kao globalnog sistema, u bivšim socijalističkim zemljama zavladao je snažan antikomunizam, koji je mnogo ranije začet, koji nije nikada jenjavao i koji je od sredine osamdesetih godina 20. veka zapravo postao glavni izvor legitimacije različitih ideoloških narativa tih društava, da bi na kraju postao njihov dominantan ideološki sadržaj. Danas se u postsocijalističkim društvima, kada je reč o dominantnim ideološkim narativima, podrazumeva da je socijalizam bio period istorije na kojem isključivo stoji žig terora, represije, neslobode i manipulacije. I ništa više od toga. U osnovi antikomunizma se nalazi, dakle, isključiva, nekritička i aksiomatična netrpeljivost prema socijalističkoj prošlosti, netrpeljivost koja negira svaku legitimnost socijalizma kao poretka i komunizma kao ideologije. Iako u društvu postoji i drugačija „kultura sećanja“, dominantni ideološki narativi su izrazito antikomunistički.

Kriza, neuspesi, ali i represivnost socijalističkog poretka, kao i naglašeno odsustvo određenih sloboda i prava građana, koje bi morale biti univerzalne nezavisno od ideološkog predznaka poretka, izazvali su nezadovoljstvo ljudi sistemom i omogućili da pre svega nacionalisti,

kao najspremniji za akciju i najodlučniji u svojim ciljevima, ideološki artikulišu to nezadovoljstvo. Pošto je komunizam najveći protivnik nacionalizma, nezadovoljstvo socijalističkim poretkom dobilo je iracionalne razmere upravo zahvaljujući nacionalističkoj artikulaciji nezadovoljstva sistemom. To je bilo i ostalo u osnovi antikomunizma kao metanarativa postsocijalističkih društava. Odnos antikomunizma i nacionalizma je posebno važan, u onolikoj mjeri koliko je komunizam kao ideologija zasnovan na principu internacionalizma (u višenacionalnim sredinama na principu nacionalne ravnopravnosti), dakle sasvim suprotan nacionalizmu. Bez principa internacionalizma nema ni levice, ni socijalizma, ni komunizma. Otuda su leвица i nacionalizam prirodni protivnici i najžešća nacionalistička kritika rezervisana je, nimalo slučajno, upravo za levicu. Zbog svega toga, antikomunizam je, u suštini, na specifičan način artikulisan nacionalizam, iako antikomunizam nije svodiv samo na nacionalizam.

Antikomunizam podrazumeva široki politički okvir unutar kojeg se nalazi veliki broj različitih ideoloških narativa. Njih povezuje apsolutno negiranje i osuda socijalističke prošlosti i komunizma kao svojevrsna metaideologija kojom se svaki od pojedinačnih ideoloških narativa u postsocijalističkim tranzicionim društvima primarno legitimise. Iako (više) nema masovne histerične manifestacije, antikomunizam nije manje prisutan i nije manje borben nego što je bio u vreme kada je konačno osvojio pozicije u javnosti i iz opskurnih kabineta, sa privatnih zabava i sa stranica raznih opozicionih (ili „opozicionih“) pisanih sastava izašao na ulice i postao nezvanični *mejnstrim*, a potom i ozvaničena ideološka osnova vladajućih elita u postsocijalističkim zemljama. Povremeno redukujući intenzitet i nevoljno priznajući, uglavnom pred pritiskom neumitnih činjenica ili nekih trenutnih političkih potreba, određene pozitivne strane socijalističkog poretka, žreci antikomunizma ipak ne odustaju od potpune stigmatizacije i temeljne revizionističke reinterpretacije socijalističke prošlosti.

Antikomunizam često ostaje na nivou težnji ka rehabilitaciji u socijalizmu osuđenih i odbačenih ličnosti i vrednosti, ka restauraciji predsocijalističkih institucija, ka revitalizaciji kulturnih modela prethodne epohe. U svakoj od zemalja u kojima dominira, antikomunizam se pokazao kao ideološki sadržaj koji poništava modernizaciju, retradicionalizuje društvo i sa parolom „povratka na staro“ nastoji da uspostavi nepostojeći kontinuitet sa nepostojećom (izmišljenom i idealizovanom) prošlošću. Reč je o agresivnoj ideologiji koja funkcioniše na principu „lova na veštice“, koja počiva na istorijskom revizionizmu

i služi se korpusom negativnih predstava o „ideološkom drugom“, od kojih su neki puka mitska krivotvorenja prošlosti, sa hrpom antiheroja i gotovo mitskih situacija koje treba da posluže za preuveličavanje svih negativnih (svakako ne malobrojnih) i za negiranje svih pozitivnih (a bilo ih je mnogo) učinaka socijalizma.

U uslovima kada je komunistička ideologija odbačena i poražena i kada je odbačen i slomljen socijalistički sistem, a kada nema sasvim jasno i nedvosmisleno prihvaćenog odgovora na pitanje: šta posle socijalizma? – u bivšim socijalističkim zemljama antikomunizam ostaje jedino što dominantne društvene elite mogu da ponude kao sopstvenu legitimaciju, onda kada im je ona uopšte potrebna. Međutim, od izvora legitimитета, antikomunizam se pretvorio u autonomni ideološki narativ. Upravo zbog izostanka kreativnog i smislenog odgovora na ključno pitanje – šta posle socijalizma? – nijedan ishod u bivšim socijalističkim zemljama nije nemoguć, sve dok je legitimisan antikomunizmom. Ne treba posebno napominjati da će svaki od tih ishoda biti nužno socijalno destruktivan u onolikoj meri koliko antikomunistička legitimacija bude agresivna, banalna i neverodostojna, kao što je bila do sada.

Antikomunizam nije tek element neke dominantne ideologije, već primarni ideološki sadržaj postsocijalističkih društava (ili bar većine njih) pa se ta društva najpreciznije mogu opisati, ne kao liberalno-demokratska, konzervativna, fašistička, klerikalna i slično (premda ona sve to u određenoj meri jesu) već pre svega kao postsocijalistička društva sa antikomunizmom kao ideološkom infrastrukturu. Naime, ta društva nisu profilisana kao liberalna; individualizam je i dalje samo pojam u radovima iz političke filozofije; kapitalizam postoji u svojim najbrutalnijim oblicima, demagoški korigovan mestimičnim ali stalnim državnim intervencijama (što nikako nije nasleđe socijalističke prošlosti u kojoj je socijalna država bila jedina moguća država, već puka demagoška i politička manipulacija); u njima nema jasno artikulisanih grupnih interesa (osim interesa političkih elita i, naročito – krupnog kapitala); uglavnom dominira vrednosna apsolutizacija nacije, kao ideološki sedativ za nezadovoljstvo socijalnim statusom većine građana, pa je nacionalizam ono što ostvaruje koheziju većine ljudi u razorenom i atomiziranom društvu; u njima nema politike kao metoda, već isključivo kao sredstva za postizanje za samo društvo efemernih, a neretko i štetnih ciljeva.

Antikomunizam naglašava različite sadržaje u zavisnosti od konkretnog društva, ali svuda gde postoji podrazumeva konstituisanje

dominantnog ideološkog narativa kroz otpor gotovo svemu onome što se vezuje za socijalistički period istorije. Logika tog otpora je banalna: 1) U socijalizmu nije vredelo gotovo ništa, a ako je nešto i bilo dobro – to nema naročitog značaja u globalnoj oceni socijalizma. 2) U svakoj pojedinačnoj zemlji, nosioci sistema i komunističke ideologije su zločinci ili u najboljem slučaju pomagači zločinaca, koji zaslužuju prezir ili čak sudske kazne. I konačno, 3) komunizam kao ideologija i socijalistički režimi kao njeni protagonisti bili su u potpunosti lišeni legitimiteta. Prema tom tumačenju, komunizam je danas, kako kaže Fire, „sav sadržan u svojoj istoriji“, iznad svega, razume se, u staljinizmu.

Zbog svega toga i komunizam kao ideologija i socijalistički sistem kao pokušaj ostvarenja te ideologije zaslužuju samo „liberalno-demokratski“ verдикт kojim se smeštaju u isti okvir sa fašizmom, kao druga strana totalitarne medalje. Međutim, ta rezolucijski oktroisana „istorijska istina“ manifestuje se, nimalo slučajno, kroz sve otvoreni je globalno zanemarivanje antifašizma kao relevantne vrednosti, sve manje vrednovanje značaja učešća SSSR u borbi protiv fašizma i kao sve očiglednije zanemarivanje antifašističkih tradicija u samim bivšim socijalističkim zemljama. Čak se i antifašistička obeležja koja potiču iz socijalističkog perioda zapostavljaju, ruše i uklanjaju, da bi njihovo mesto u javnom prostoru, ako i kada je to uopšte važno, zauzela obeležja nekog drugog antifašizma, moralno, ideološki i istorijski „ispravnijeg“ i „pravednijeg“. Razume se – a samo bi naivnom posmatraču mogla da promakne veza toga sa antikomunizmom – vrlo često to mesto zauzimaju razne „kontroverzne ličnosti“ nacionalnih istorija, a neretko i nesumnjivo fašistička obeležja. Zbog toga, više je nego poražavajuće, a moglo bi se reći i da je zastrašujuće to što se, u stvarnosti postsocijalističkih društava, događa i rehabilitacija nacionalističkih pokreta i ličnosti, često veoma bliskih fašizmu ili čak fašista. Ova veza između antikomunizma i anti-antifašizma davno je uočena, ali ona neprestano dobija nove sadržaje.

Dok se antifašizam potire i zaboravlja u svim bivšim socijalističkim zemljama, dok protivljenje raznim oblicima fašističke ideologije zadržava neku rutinsku i folklornu formu, lišenu aktivnog i delatnog potencijala, istovremeno se insistira na teroru i zločinima komunističkih vlasti, koji treba da ostanu dominantna pa i jedina slika socijalističke prošlosti. Efekat toga često nije stav o istovetnosti „dva totalitarizma“ već stav da je komunizam, u toj dvoglavoј аždaji totalitarizma, bio „gori“. Kada je reč o Srbiji, primera radi, pomenimo savremeni kalendar državnih praznika koji više liči na onaj iz okupirane Srbije,

dok nema niti jednog praznika koji bi bio povezan sa antifašističkom tradicijom Srbije. Na delu je, zapravo, do perversije dovedena svojevrсна „fašizacija antifašizma“, njegova neistorična nacionalizacija, u kojoj se fokus diskursa o fašizmu redukuje na osudu Hitlera, Musolinija i najprominentnijih fašističkih lidera kao i najneposrednijih sledbenika, dok se fašistička priroda raznih „nacionalnih snaga“, i nekadašnjih i savremenih, kao i sve aktuelnija ksenofobija i sve prisutniji rasizam gotovo sasvim zanemaruju i normalizuju.

Kao polazište za delegitimizaciju socijalizma korišćene su nesumnjivo negativne pojave u socijalizmu, ali i proizvoljno univerzalizovane vrednosti liberalne demokratije, za koje se (pokazalo se) naivno verovalo da predstavljaju univerzalni okvir za prevladavanje društvenih protivrečnosti. Činjenica da su socijalistički režimi postojali i da su trajali decenijama, u liberalno-demokratskoj interpretaciji tek je jedna devijacija istorije, koja se tek sa prihvatanjem liberalne demokratije „vraća“ ili stupa na jedini ispravan put. Međutim, Zapad je suočen sa novom enigmom: socijalizma više nema, ali problemi su umnogome ostali. Neki novi su se pojavili, upravo kao posledica rasplamsavanja problema koje je socijalizam rešio u svom kontekstu i poretku stvari, a koji nisu ništa manje teški po stanovništvo bivših socijalističkih zemalja i ništa manje štetni za šire bezbednosne interese. Pokazalo se, osim toga, da su politička rešenja koja su komunisti nudili za mnoga pitanja bila daleko efikasnija i celishodnija, treba reći i – pravednija, pri čemu posebno treba imati u vidu istorijsko delegitimisanje nacionalizma.

Sa druge strane, antikomunizam nije ni u čemu doprineo demokratizaciji postsocijalističkih društava, a naročito ne afirmaciji ideje individualne slobode. Svojevrсна anarhičnost je svakako prisutna, ali to je daleko od modernog razumevanja slobode kao prava koje podrazumeva i određeni korpus ne samo zakonskih, već i neformalnih obaveza pojedinca. Posebno kada je u pitanju položaj manjina situacija se umnogome čak i pogoršala. Višepartijski sistem postao je sam sebi svrha, a sloboda govora, udruživanja i mišljenja, bez ikakve stvarne institucionalne zaštite, postala je metod za samootkrivanje drugačijeg, na kojeg se potom primenjuju različite vrste pritisaka, istina pre svega od strane samog netolerantnog društva, ali ponekad i od strane države. I u mnogim drugim segmentima mogla bi se lako dokazati nedemokratska suština vladajućeg poretka u čijoj je osnovi antikomunizam.

Antikomunizam snažno i delatno ujedinjuje nosioce različitih i međusobno često sukobljenih ideoloških narativa. Nacionalisti i poje-

dini nenacionalisti, laici i klerikalci, demokrate i neofašisti – svi se oni mogu ujediniti u jedinstveni antikomunistički front. Tridesetih godina dvadesetog veka Dragoljub Jovanović je kao lažnu označio dilemu „komunizam ili fašizam“. Ali, koliko je ta dilema bila u određenim kontekstima stvarna pokazalo se vrlo brzo, najpre kao pitanje izbora strane u ratu, odnosno pitanje držanja u ratu. Naime, izbor: kolaboracija ili borba protiv fašizma, koju su u Jugoslaviji vodili partizani pod vođstvom KPJ, istakla je upravo tu dilemu. Pozicija „ni fašizam ni komunizam“, čija je vojna ispostava u Jugoslaviji bilo četništvo i Dragoljub Mihailović, pokazala je da, u okolnostima kada se pred takvim izborom našla, radije za saveznika bira fašizam nego komunizam. To je bila strateška, a ne puka taktička odluka. Počev od crkve, preko desničarskih organizacija do političkih stranaka koje su nosioci ideološkog antikomunizma, prisutno je veće razumevanje za sve „nacionalne snage“ u Drugom svetskom ratu, nego za partizane i komuniste. Mnogo žešća i brutalnija kritika rezervisana je za partizane nego za kolaboracioniste.

Posebno je poražavajuć i obeshrabrujuć trivijalizujući i dogmatski odnos prema socijalističkoj prošlosti onih liberala koji nisu nacionalisti i koji nisu ksenofobični. Taj ideološki antikomunizam kod liberala je refleks suštinskog nerazumevanja međuratnog društva, događaja u toku Drugog svetskog rata, kao i epohe koja je posle rata usledila. Ideološka zanesenost dela liberalne javnosti u Srbiji, kao uostalom i u svetu, u najmanju ruku je za žaljenje, jer je to upravo ona snaga koja je u odsudnom istorijskom času kalkulisala da je fašizam ipak prihvatljiviji saveznik. Cena toga dobro je poznata.

Antikomunizam se, kao dominantna ideologija u postsocijalističkim društvima, duboko ukorenio u njihove vrednosne sisteme, do mere da je postao jedan od temeljnih sadržaja njihovog novog identiteta. Stav o nelegitimnosti socijalizma kao poretka i komunizma kao ideologije uslovio je da se čitava socijalistička prošlost posmatra u rasponu od osude do anegdote, od mržnje do podsmeha, ali uglavnom bez refleksije i gotovo potpuno izvan razumevanja istorijskog konteksta u kojem se socijalizam javlja kao društveno-ekonomski poredak. U celini posmatrano, danas nema niti jedne vrednosti koja je bila isticana i afirmisana u vreme socijalizma, a da nije odbačena, bagatelisana ili ismejana. Društvo se u pojedinim segmentima tome opire, ali je snaga tog otpora ipak zanemarljiva i marginalna.

U slučaju Jugoslavije i država nastalih njenim raspadom, ta

dekontekstualizacija socijalizma manifestuje se kao uporno odbijanje da se u obzir uzmu polazne tačke jugoslovenske stvarnosti 1945. godine u smislu upoznavanja sa stvarnom alternativom komunističkim rešenjima, uz uvažavanje stvarne istorije, a ne na osnovu projekcije sopstvenih želja na prošlu stvarnost. Odustajanje od takvog pristupa i racionalan uvid u rešenja koja su nuđena od strane ondašnjih protivnika komunista lako bi pokazali da su alternative komunističkoj vlasti bile prožete nacionalizmom i šovinizmom, posedujući veoma tanak demokratski potencijal u pitanjima od suštinskog značaja. Možemo samo navesti da ogromna većina ondašnjih srpskih političara, na primer, nije mogla da zamisli makedonsku ili bošnjačku nacionalnu posebnost, a još manje crnogorsku, pa se vredi pitati kako bi izgledala demokratska građanska država u kojoj se guši nacionalna emancipacija čak tri naroda. Kada je reč o hrvatskim građanskim političarima, ideja potpune nacionalne ravnopravnosti srpskog naroda u Hrvatskoj njima je izgledala ništa manje jeretička nego što je srpskim građanskim političarima izgledala ideja o nacionalnoj posebnosti Crnogoraca. Javno isticana potreba da se kazne čitavi narodi zbog držanja njihove elite u ratu takođe nije bila strana građanskim političarima. U celini uzevši, dakle, alternativa komunističkom rešenju nacionalnog pitanja je bilo dugotrajno nacionalno previranje ili nastavak građanskog rata kao refleks koncepcijskih sukoba unutar jugoslovenske političke emigracije. Upravo na talasu antikomunizma ta se alternativa i ostvarila četiri decenije kasnije u krvavom ratu koji je pratio raspad Jugoslavije, u kojem su se na mnogim stranama, a pre svega u Srbiji i Hrvatskoj setili „mudrih reči“, „proročkih upozorenja“ i „dobronamernih save-ta“ raznih „nacionalnih veličina“.

U evropskim i svetskim okvirima tendencija da se izjednače „dva totalitarizma“, što je brutalna revizija prošlosti koja nije samo anti-istorijska, već je istovremeno i opasna, u svojim krajnjim ishodima, kao po pravilu, svuda vodi u normalizaciju fašizma, fašista i njihovih saradnika ili bar u relativizaciju unikatnosti fašističkog ontološkog zla. Antikomunizam je puno doprineo ublažavanju slike o fašizmu kao jedinstvenom primeru otelovljenja zla, makar utoliko što je fašizmu učitao jednu, iz perspektive antikomunizma – pozitivnu dimenziju, a to je borba protiv komunizma. Logika je neumoljiva: fašizam je, dakle, manje zlo od komunizma, kako tvrde mnogi pojedinci ekstremnijeg antikomunističkog opredeljenja.

Sve bi bilo jednostavnije da nije oštre i otrovne kritike komunizma koja je došla sa nenacionalističkih pozicija. Ali ona je bila i ostala

manjinska, iako je i sama često imala retoriku kontrarevolucije. Liberalna kritika komunizma jedva da je prisutna, ali je njena najveća mana neuravnotežena i neopravdana kritika socijalizma koja svojim žarom ne zaostaje za nacionalističkom. Tako se na liniji antikomunizma, koji je u osnovi svih savremenih ideoloških paradigmi u postsocijalističkim društvima, uspostavlja ideološko jedinstvo nacionalista i nenacionalista u jednom metanarativu koji ih povezuje u front „permanentne kontrarevolucije“. Pošto su bitno određene antikomunizmom, sve postsocijalističke ideološke paradigme ne mogu da se od njega emancipuju i što je još važnije, podjednako doprinose iracionalnom odnosu prema socijalističkoj prošlosti, a time i prema sadašnjosti, u onolikoj meri koliko je sadašnjost prošlošću uslovljena. Iako akcentuju različite sadržaje, nacionalistička i liberalna kritika socijalizma ostvaruju samo kumulativni efekat, čiji je najmarkantniji rezultat – dominacija nacionalizma. Jer, u krajnjem ishodu, nacionalizam nije nužno u sukobu sa „slobodnim tržištem“, dok socijalizam u svojoj osnovi jeste.

Ekvidistanca koju liberali-antikomunisti priželjkiju u odnosu na nacionaliste (fašiste) i levičare (komuniste) zapravo je nemoguća jer liberale-antikomuniste sa nacionalistima i desnicom spaja upravo njihov ideološki antikomunizam. Kada bi antikomunizam bio efemerna pojava u postsocijalističkim društvima, kada bi se mogli prevazići okviri realnih istorijskih alternativa, kada ne bi bilo tako podrazumevajuće da je Tito bio hohštapler, komunisti zločinci, a socijalizam period neslobode, mraka i bede, ova sastavnica ne bi bila toliko značajna. U tome i jeste sva tragedija liberalne nenacionalističke ideje: ona je doktrinarna i mehanička, a istovremeno i ubedljivo manjinska; zbog svog antikomunizma koketira ili otvoreno sarađuje sa nacionalizmom, u najmanju ruku normalizujući ga, smatrajući ga za manjeg protivnika od komunizma ili levice, a ponekad i za saradnika. Antikomunizam, i desničarski i liberalni, dalje sprečava da se jasno prepozna da je nacionalizam najveća ili bar prva prepreka na putu postizanja većeg društvenog blagostanja, ne samo materijalnog, u bivšim socijalističkim zemljama. A upravo nacionalizam blokira procese modernizacije, političke, ekonomske i kulturne integracije u svetske tokove, a u konfliktnim i postkonfliktnim regionima blokira uspostavljanje regionalne saradnje koja je neophodan uslov razvoja. Sa druge strane, antikomunizam nenacionalističke orijentacije sasvim je nemoćan i u osnovi žalosno popustljiv prema nacionalizmu, budući da u borbi protiv „bauka komunizma“, u svim prošlim i budućim bitkama, i nacionalizam dobro dođe kao saveznik, koji je, i na njihovu veliku žalost, jači partner u toj koaliciji.